

ЗА КУЛТА КЪМ ИМПЕРАТОРА В NICOPOLIS AD ISTRUM

Павлина Влагкова

Проблемът за култа към императора през римската епоха, както в самия Рим, така и в източните и западните провинции, в отделните му аспекти, е обект на внимание на изследователи от различни сфери на науката – археолози, епиграфи, историци, богослови, езиковеди, изкуствоведи, нумизмати и др. (Fishwick 1987; Kreitzer 1990; Momigliano 1986; Gods and Emperors 1995 и др.). Без да се спирам подробно, само ще припомня, че в Рим императорите като Клавдий, Веспасиан, Траян и останалите от династията на Антонините, са обожествени след смъртта си като най-висока награда за техните заслуги към Империята. Както в столицата, така и в провинциите, в градовете, а в някои случаи и в общините, отделни сдружения или физически лица демонстрират своето уважение и лоялност към държавата, като издигат статуи, паметници, сгради и др., сполучливо наричани в съвременната литература „монументални отличия”, и ги посвещават на императора. За жителите на източните части на империята е съвсем обичайно да се отдават почести на императора, без значение дали той е жив или мъртъв, под най-различна форма – обикновено жертвоприношение или различни култови ритуали, при които императорът е честван като бог.

Най-общо изследователите отбелязват няколко нива на императорския култ:

- Култ към починалия император. Инициативата за честванията започва от Рим и Сенатът е този, който обявява официално култа, инициира, урежда и организира специалните церемонии.

- Почитането на императора е организирано от градските институции в различни градове в провинциите. Добър пример е изграждането на храма на Домициан в Ефес през 80-те години на I в. или храма на Траян в Пергамон и организирането на фестивали и игри в негова чест в началото на II в. Наред с императора или отделно, са чествани и членове на неговото семейство.

- Т.нар. граждански императорски култ, когато отделни лица издигат паметници, които посвещават на императора. Обикновено

това са жреци, но понякога и други граждани, които дължат високото си обществено положение и социален статус на щедростта и подкрепата на императора.

Интересен факт е, че след победата на Август при Акциум (последната война на Римската република и една от най-големите морски битки от 31 г. пр.Хр.), гръцките жители на Витиния и Азия искат разрешение да честват култа към императора. Първоначално последният не приема такъв вид почит и отличие, но постепенно започват да го почитат официално, още докато е жив. Отбелязвам този детайл, защото надписите върху значителен брой паметници, както и анализът на архитектурните детайли като стил и украса показват, че в Никополис живеят значителен брой гръцки преселници, а някои конкретно посочват в надписите, които издигат самите те или техните близки, че родните им места са Витиния и Азия.

Трябва да се отчете и това, че Никополис е град от новозавладяна провинция и през II в. чак до времето на Северите не изцяло романизирана. Така че може да се приеме, че култът към императора възниква целенасочено, за да стимулира лоялността на провинциалното население към официалната власт и, казано най-общо, да приобщи провинциалистите към Рим. В случая той се явява обединяващо звено в религиите между Запада и Изтока.

За култа към императора в Никополис ад Иструм изследванията са малобройни (Gočeva 2002: 81–83). Тази е и причината за настоящия опит да се потърси отговор на някои от проблемите, основно чрез използването на археологическите данни.

Писмени исторически извори по темата липсват. Според мен, нумизматичната информация трябва да се използва премерено, защото тя не отразява реалното разпространение на който и да е култ в града, включително и към императора. Макар че Никополис сече монети повече от сто години и са известни над 900 типа, в по-голямата си част екземплярите са с конвенционални изображения, широко разпространени и в останалите провинциални монетарници. Така, сигурната информация остава единствено тази от епиграфските паметници и от разкопките.

В два надписа (IGBulg., II, 660; Иванов, Иванов 149–150) се споменава за жреци на императорския култ. И двата са свързани с провеждането на гладиаторски борби (с или между животни). Еди-

ният е от времето между 161 и 163 г., като представлява един вид покана за игрите, организирани в чест на Марк Аврелий, съпругата му Фаустина и Луций Вер (IGBulg., II, 660). Вторият надпис е от края на II – началото на III в. и дава името на първия архонт и организатор на борбите и на други игри (Иванов, Иванов 149-150). Трети надпис, силно фрагментиран, дава данни за издигането на статуя на император (началото на надписа липсва и не може да се установи със сигурност датировката, но вероятно става дума за времето на Комод) от бивш първожрец (Иванов, Иванов, 148–149, обр. 138 в).

Други три надписа са издигнати от хорови сдружения, които изпълняват химни в прослава на императора и на боговете (IGBulg., II, 666, 667, 668). Освен имената на химнодите, които са гръцки, важна информация е тази, че има две групи изпълнители, които участват в състезанията – по-млади и по-възрастни, т.е. несъмнено става дума за многобройни участници в колегията.

Следващата група паметници са постаменти, върху които са издигани мраморни или бронзови статуи на императори и техните съпруги или пък върху тях има само възхваляващи посветителни надписи. Общо известните ми паметници, които са датирани между 136 и 244 г. и имат надписи, са 51. Трябва обаче да се отчете, че вероятно не е малък броят на тези, които са изнесени от римския град през годините по една или друга причина, основно ограбване на каменния материал и преизползването му за строителство, още през късната античност чак до началото на XX в. Тъй като от площта на Никополис в рамките на крепостните стени е проучена една много малка част, то със сигурност има още многобройни неоткрити паметници. Независимо от това смятам, че посочената цифра е напълно достатъчна да бъде използвана като база, на основата на която могат да се правят изводи и заключения.

Липсват паметници, които са датирани по времето на управлението на император Траян. В последните години се приема, че градът не е създаден веднага след Втората дакийска война, а малко по-късно – около 110–111 г. Вероятно някъде на форума е бил издигнат постамент със статуя на императора, но дали това е станало преди или след неговата смърт – не може дори да се предполага. Върху разкрития в централната северна част на открития форум постамент най-вероятно е била монтирана конна статуя на императора, основал

града. (*Обр. 2*) Стратиграфската ситуация на този паметник и стилобатът западно от него, както и откритите движими находки, като монети, керамика, метални и костени предмети, го датират през периода от началото до последните двадесет години на II в. (Владкова 2004: 115–120).

В края на управлението на император Хадриан несъмнено в града се чества култът към императора. Един надпис, за съжаление все още непубликуван, макар че е открит преди повече от 20 години като сполия в южната крепостна стена, дава информация за построяването на храм през 132 г., както и други ценни данни за този най-ранен период на Никополис, но тук ще се въздържа от интерпретация (Слокоска 1986, 86).

През 136 г. са издигнати от името на булето и демоса два постаментата за статуи (*Обр. 1*), а през 138 г. е вградена в стените на обществена сграда, вероятно с функциите на храм, варовикова плоча, всички прославящи император Хадриан, като и трите паметника са с идентичен текст (IGBulg., II, 601; Владкова 1991: 19–23; Иванов, Иванов 1994: 147–148, обр. 137). Според мен, тази демонстрация на уважение и почит към императора не е случайна и не може да се отдаде само на стандартното почитане на властта и боготворенето на владетеля, а по-скоро показва благодарността на гражданите на Никополис към Хадриан, по чието разпореждане са определени границите между провинциите Тракия и Долна Мизия, съответно е маркирана и северната граница на административната територия на града.

Археологическите данни за селища и вили на територията на Никополис, подкрепени от епиграфските паметници, категорично доказват, че първоначалната градска територия не е обширна. Вероятно именно в 136 г. тя е увеличена в северна и западна посоки и благодарните граждани бързат да засвидетелстват своята признателност към императора. Трите паметника са поредно потвърждение на идеята, че в много от случаите се отдава почит и прослава на императора, защото общността, съответно лицето, са получили материална облага.

Почти от същото време е и постаментът за статуя на Луций Елий (137 г.) и на управителя на провинция Тракия Гай Рубрий Виниций Порций Марцел (138–140 г.) (IGBulg., II, 602, 603).

Следващите по хронология епиграфски паметници са от времето 159 г., в чест на Луций Вер (IGBulg., II, 607), от 161 г. на Антонин Пий (IGBulg., II, 606) и още три на Луций Вер (IGBulg., II, 609, 610, 611). Тук трябва да се добави и надписът върху фриз-архитрав от пропиците, издигнати в чест на Антонин Пий, М. Аврелий и Фаустина Млада с дата 145–161 г. (IGBulg., II, 604).

Следват 16 години, от които почти отсъстват епиграфски паметници. Най-логично е липсата им да бъде обяснена с нападенията на костобоките през 170 година и пораженията, които те нанасят може би в града и със сигурност в неговите околности. Вероятно усилията на управляващи и граждани през този период са съсредоточени върху изграждане и подсилване на укрепителната система на града.

От 177 г. е надписът върху ниска поставка за статуя, посветен на Криспина, съпругата на имп. Комод, от булето и демоса (IGBulg., II, 613). Щом има издигната статуя на член на императорското семейство, то и самият император вероятно вече е бил почетен, но надписът не е запазен. По същото време не е пропуснат и легата на провинция Тракия Тит Суелий Марциан (176–192) (IGBulg., II, 614). През 184–185 г. е направена сградата на термоперипатоса, издигната в чест и прослава на императора и на управителя на провинция Тракия Юлий Каст (IGBulg., II, 615). Според надписа върху фриз-архитрава, постройката е изградена със средства на жителите на Никополис, като едва ли случайно е пропусната стандартната фраза за булето и демоса.

Следваща група постаменти с надписи е от времето 198–212 г., общо 22, от които със сигурност четири са посветени на Септимий Север (IGBulg., II, 620, 624, 628, 659), осем на Юлия Домна (IGBulg., II, 618, 619, 623, 626, 631, 633, 634, 635), седем на Каракала (IGBulg., II, 616, 621, 625, 629, 630, 632, 636) и три на Гета (IGBulg., II, 617, 622, 627). На пръв поглед, големият брой надписи прави впечатление и трябва да се търси неговото обяснение. В случая основният въпрос е дали става дума за активно засилено честване на култа в резултат на романизация или има някаква друга причина.

Според мен, анализът на надписите и на самите постаменти като форма и предназначение, посветени на Юлия Домна, дават отговор на въпросите. Очертава се следната картина: по едно и също време и с еднакъв текст са издигнати по две статуи – едната стои върху висок постамент, а другата е върху ниска поставка. Т.е. една

статуя се е извисявала някъде върху открития форум или под/пред портиците, а втора е украсявала храма, където е честван култът към императора и неговото семейство (IGBulg., II, 618, 619). И двете статуи, датирани 198–201 г., са издигнати от булето и демоса (наречени най-свещения градски съвет и най-благородното народно събрание) по времето на управлението на провинциалния управител на Долна Мизия Гай Овиний Тартул. Всички останали открити надписи, посветени на Юлия Домна, са върху ниски поставки, правоъгълни или заоблени, и върху тях също се откриват имената на провинциалните управители – Луций Аврелий Гал (202–205); Луций Юлий Фаустиниан (198–209); Флавий Улпиан (209–212). Или с други думи, по времето на Северите булето и демоса на Никополис, при смяната на всеки един управител на провинцията, издигат нова статуя на императорите, а в разглеждания случай – и на неговата съпруга. Независимо, че в надписа изрично се посочва кой е инициатор за тази възхвала и почит, не е трудно да се досетим, че най-вероятно именно управителите на провинцията са проявявали активност и са представляли в императорския двор като свое дело и изтъквали като свой принос и заслуга лоялността на гражданите.

Тук веднага се открояват приликите и разликите в сравнение с времето на император Хадриан, на когото, както отбелязах, също са издигнати статуи и поставена плоча в храма, но само от булето и демоса. Вероятно в този случай инициативата действително е била на жителите на града, защото името на управителя на провинция Тракия липсва. В същото време и при Хадриан, и при Северите, и чак до Гордиан III, се спазва един и същ модел на изразяване на почит към императорите – издига се на открито висок профилиран постамент с надпис на старогръцки език със статуя на императора от мрамор или бронз в цял ръст върху него и в храма, където се чества култа, върху ниска варовикова поставка с кратък надпис, монтирана в ниша в стената, се поставя втора статуя, също в цял ръст, но в друга поза.

Прави впечатление, че липсват посвещения на императорите Макрин, Диадумениан и Елагабал, т.е. от 217 до 222 г. Вероятно причината за това не е кратковременното им управление, а надписи и статуи е имало, но са изнесени в по-късно време при ограбването и преизползването на строителния материал. Факт е, че по същото време в икономическо отношение градът е проспериращ и сече многобройни емисии монети.

На Александър Север са посветени два надписа, изписани върху ниски поставки за статуи, и двата открити при проучването на одеона (IGBulg., II, 637; Дремсизова 1974, 326, обр. 1). Интересен факт при тях е, че името на императора е изтрито поради *damnatio memoriae*.

За това, че няма посвещения на императорите от годината 238, между управлението на Максимин Трак (IGBulg., II, 638) и Гордиан III (т.е. на Гордиан I, Гордиан II, Пупиен Максим и Балбин) е ясно, че вестта за промяната на императора, докато достигне до Никополис, вече има нов такъв и управата и гражданите нямат време да реагират.

От времето на управление на Гордиан III са запазени три надписа – върху два постаментата са издигнати статуи на императора (IGBulg., II, 641, 642), а върху плоча е направен надпис, според който той е почетен заедно със съпругата си Транквилина (IGBulg., 644).

Няма открити паметници след края на управлението на Гордиан III. Тук не става дума само за надписи с посвещения на императора и семейството, а изобщо за липса на епиграфски паметници. Но това вече е друга тема.

Важен е въпросът къде се чества култът към императора в Никополис. Както вече споменах няколко пъти, паметници са поставяни на две места – на открито и в сграда.

Откритият форум и площта под портиците и пред тях са представлявали своеобразна галерия-музей с многобройните статуи и постаменти с надписи. И днес някои паметници са запазени на място, положени върху хоризонтирани плочи. От други са останали само зиданите основи, върху които са стъпвали постаментите. Освен споменатия по-горе постамент за конна статуя, в началните години от съществуването на града, южно от него е имало ара, върху която са извършвани възлежания и вероятно жертвоприношения, защото е запазен и блок с желязна халка, за която са завързвани жертвените животни – практика, известна от светилища както от Мизия и Тракия, така и от западните римски провинции. (*Обр. 3*) Смятам, че на това място са извършвани основно ритуалите, свързани с честването на култа към императора. В близост до разкритите съоръжения са проучени няколко плитки дупки за колове, укрепени със строителна керамика, което подсказва, че вероятно при неблагоприятни метеорологични условия тук са изградени временни покрития с цел предпазването на участниците в култовите церемонии от дъжд или слънце.

По-късно площта на форума е повдигната с близо 1 м и върху руините на по-ранното култово място е изграден нов постамент за конна статуя с каменна основа. (*Обр. 3*) Т.е. повече от три века откритият площад на Никополис ад Иструм е място, където се чества култът към императора.

Проследявайки историята на разкопките, се установява, че по-голямата част от споменатите вече постаменти за статуи – ниски и високи, са намерени още по времето на най-ранните проучвания на града – 1899 г. от княз Фердинанд, 1900 от френския епиграф Жорж Съор и 1906–1909 г. от чеха Вацлав Добруски. Надписите върху тях са публикувани през 1901 г. от Добруски (Добруски 1901, 704–716), през 1907 г. от Съор (Seure 1907, 257–276, 413–428) и през 1923 г. от Мария Бръчкова (Britschkoff 1923, 116). Макар че липсва пълна документация от самите проучвания, проведени в края на XIX и началото на XX в., се установява, че част от паметниците са пренесени в София и вписани в инвентарната книга на Археологическия музей. Това са именно тези, намерени през първите две години от разкопките. Друга част са останали на местата, където са открити и несъмнено произхождат от разкопките от 1906–1909 г. През всичките тези години проучвателите работят основно в западната част на форумния комплекс. Когато в средата на 70-те години на XX в. разкопките са подновени, е направен ситуационен план на сградата, определена от проучвателя Теофил Иванов като булевтерион. Върху него, във вътрешността на постройката, са маркирани няколко ниски постаментата с паралелепипедна или закръглена от едната страна форма. Тяхното местонамиране не е интерпретирано от проучвателя в следващи публикации, защото самите паметници не са му били интересни, тъй като вече са обнародвани.

Според мен, всички ниски поставки за статуи принадлежат към сградата, в която са намерени и която през ранните строителни периоди на града изпълнява функциите на храм, в който е честван култът към императора. (*Обр. 4*) Стените на постройката впечатляват със своята дебелина – 1,60 до 1,80 м и няма друга причина да са направени толкова стабилно, освен тази, че в тях е имало ниши за статуи. През сезон 2010 г. се оказва, че сградата има по-ранен строителен период от известния до сега, датиран с монети, мраморни облицовки и керамика от времето на Северите, а зидовете са запазени над основите във височина до около 1,20 м. За съжаление през 80-те

години е правена частична реставрация и консервация и дори да е имало запазени следи от нишите, те вече не личат. В североизточния ъгъл на постройката беше разкрита поредната ниска поставка със стъпки за статуя, но без надпис. Вероятно тя е била подготвяна за монтиране, но извънредна причина е попречила да бъде довършена.

Интерпретирането на въпросната сграда като храм дава основание да се приеме мнението на някои изследователи, базирано на плановете особености и многобройни аналогии, че т.нар. одеон в Никополис ад Иструм всъщност е изпълнявал основно функциите на булевтерион.

ЛИТЕРАТУРА

Владкова, 1991: П. Владкова. Постамент за статуя с надпис на старогръцки език от Никополис ад Иструм. – ГМСБ, 17, 1991, 19–23.

Владкова, 2004: П. Владкова. Постамент за конна статуя на император в Nicopolis ad Istrum. – В: Културни текстове на миналото. Носители, символи и идеи. Кн. 1. Текстовете на историята, история на текстовете. Материали от юб. межд. науч. конф. в чест на 60-год. на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов. В. Търново, 2004, 115–120.

Добруски, 1901: В. Добруски. Материали по археологията на България. – МСб, т. 18, 1901, 704–734

Дремсизова, 1974: Цв. Дремсизова. Два новооткрити надписа от Никополис ад Иструм. ИАИ, 1974, 326–328.

Иванов, Иванов, 1994: Т. Иванов, Р. Иванов. Никополис ад Иструм. Т. 1. София, 1994.

Слокоска, 1986: Л. Слокоска. Проучвания в Никополис ад Иструм. – В: Археологически проучвания и разкопки през 1985. В. Търново, 1986, 86.

Britschkoff, 1923: М. Britschkoff. Neue Inschriften aus Nicopolis ad Istrum. – АМ, 48, 1923.

Gočeva, 2002: Zl. Gočeva. Kaizerkult in Nicopolis ad Istrum. – In: The Roman and Late Roman City. Sofia 2002, 81–84.

Gods and Emperors, 1995: Gods and Emperors: The Greek Language of the Roman Imperial Cult. – Journal of Hellenic Studies, 1995, 79–95.

Fishwick, 1987: D. Fishwick. The Imperial Cult in the Latin West. Leiden, 1987.

IGBulg., II: Mihailov, G. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Serdicae. MCMLVIII (София, 1958).

ILBulg.: Gerov, B. Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Serdicae,

MCMLXXXIX (София, 1989).

Kreitzer, 1990: L. Kreitzer. Apotheosis of the Roman Emperor. *Biblical Archaeol.*, 1990, 210–217.

Seure, 1907: G. Seure. Nicopolis ad Istrum. Etude historique et epigraphique. – *RA*, 1907, II, 257–276; 413–428.

АНОТАЦИИ

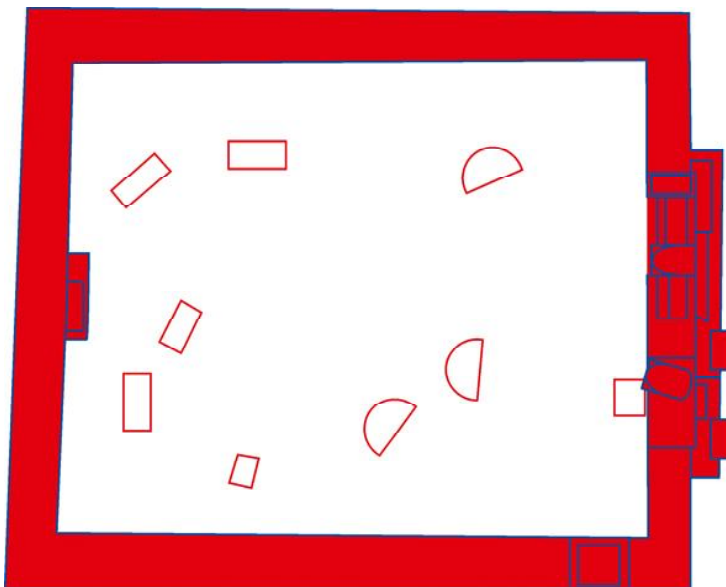
Обр. 1 Постамент за статуя на император Хадриан, 136 г.

Обр. 2 Постамент за конна статуя на император Траян или император Хадриан, ранен II в.

Обр. 3 Останки от култови съоръжения в централната част на форума и изграден върху тях постамент за конна статуя от IV в.

Обр. 4 План на храма, в който се чества култът към императора в Никополис ад Иструм по времето на управление на Северите.